

ОРГАНІЗАЦІЯ ПОСТПЕНІТЕНЦІАРНОГО ПАТРОНАЖУ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Статтю присвячено такій актуальній для соціальної роботи проблемі як патронаж звільнених із пенітенціарних установ. Показано, як патронажна діяльність була побудована в різних країнах у ХІХ – на початку ХХ ст. Приділено увагу аналізу як практики, так і теорії цього процесу в зазначений період.

Ключові слова: соціальна робота, патронаж, пенітенціарна установа, ХІХ – початок ХХ століття.

Статья посвящена такой актуальной для социальной работы проблеме, как патронаж лиц, освобожденных из пенитенциарных учреждений. Показано, как патронажная деятельность была построена в разных странах в ХІХ – в начале ХХ ст. Уделено внимание анализу, как практики, так и теории этого процесса в указанный период.

Ключевые слова: социальная работа, патронаж, пенитенциарное учреждение, ХІХ – начало ХХ ст.

Article is devoted to such actual problem for social work, as home nursing of the persons released from penitentiary establishments. It is shown, as patronage activity has been constructed in the different countries in ХІХ – in the beginning of ХХ item. The attention is given to the analysis both practice, and to the theory of this process during the specified period.

Key words: social work, home nursing, penitentiary establishment, ХІХ – the beginning of ХХ item.

Україна продовжує залишатися одним із лідерів за кількістю ув'язнених, з яких близько половини складає молодь працездатного віку. Відомо, що після 5-7 років відбування покарання у понад третини засуджених спостерігаються незворотні зміни в психіці, які потребують спеціального психологічного та психіатричного втручання. Крім родинних зв'язків колишні засуджені, як правило, втрачають фах, місце проживання, що може призвести до повернення до злочинної поведінки. Вищесказане доводить актуальність посилення соціальної роботи зі звільненими з пенітенціарних установ, вироблення та запровадження ефективних технологій діяльності. У зв'язку з цим корисним і цікавим для теоретиків, практиків соціальної роботи може виявитися історичний досвід організації допомоги даній категорії громадян.

Аналізом практичної діяльності, теоретичним обґрунтуванням процесів пенітенціарного та постпенітенціарного супроводу у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. (у зазначений період використовувався термін «патронат» – В.С.) займалися П.І. Люблінський [1], Г.С. Фельдштейн [2], Д.А. Дриль [3], М.Ф. Лучинський [4], С.К. Гогель [5], І.Я. Фойницький [6], Г.В. Демченко [7] та інші правознавці, суспільствознавці, громадські діячі.

Щодо сучасних істориків, то вони висвітлюють тему фрагментарно. Патронажу дорослих засуджених торкалися О. Беца [8], Д. Лагодіна [9], частково І.П. Павлова [10], П.В. Власов [11] та інші. Ряд праць присвячено допомозі неповнолітнім правопорушникам, серед яких слід виділити роботи В. Шпак [12], Е.В. Мишиної [13], В.В. Селяниної [14] та інших. Однак сучасні роботи не відтворюють цілісної картини організації патронажного руху в зазначений період, тому метою даної роботи є відображення та аналіз системи організації постпенітенціарного супроводу дорослих у ХІХ – на початку ХХ ст.

У середині ХІХ ст. рецидивна (повторна – В.С.) злочинність в країнах Європи та Америки була достатньо високою. Так, в Англії та Уельсі вона складала за офіційними даними 30 %, неофіційними – 60 %. У Бельгії відсоток рецидиву становив 78 %, Австрії – 57 %, Пруссії – 60-70 %, Норвегії – 40 %, Швеції – 30 %, Росії – від 20 до 30 % [15]. Таким чином, стало зрозумілим, що небезпека повторної злочинності не може бути знищена тюрмами і є тісно пов'язаною з проблемами, з якими особа стикається одразу після звільнення. Як писав П.І. Люблінський, «для наших умов соціального життя не є парадоксальним твердження, що якщо вступ до тюрми

є серйозною подією в житті людини, то вихід звідти після відбуття покарання є справою ще більш серйозною. Тільки дуже стійкі характери можуть перемогти всю сукупність несприятливих умов, якими обставлено перші кроки повернення на шлях до правильного суспільного життя» [16]. Подібної точки зору дотримувався Г.С. Фельдштейн: «Прийом, який знаходить звільнений, озлоблює його та викликає у ньому потребу помститися суспільству за те тавро, яке було на нього накладене покаранням» [17]. Тому реінтеграція (у той час використовували переважно термін «реабілітація») колишніх злочинців стала на той час актуальною проблемою і привертала значний інтерес з боку державних та громадських діячів, суспільства в цілому.

Кожна держава накопичувала свій власний досвід у напрямку допомоги тим, хто звільнявся з місць позбавлення волі, хоча основні моменти діяльності у цьому напрямку були подібними. Г.В. Демченко під патронатом розумів «своєрідну організацію тюремно-благодійної діяльності, яка має на увазі, надаючи матеріальну та моральну підтримку особам, що відбули встановлений судовим вироком термін ув'язнення, полегшувати їм перехід до правильного, чесного трудового життя» [18].

Перші товариства патронажного типу з'явилися у США: у 1776 р. в Філадельфії виникло Товариство сприяння звільненим арештантам, засноване Ричардом Уїстером, у 1824 р. аналогічна організація з'явилася у Бостоні. В Європі перше патронажне товариство було засноване у 1797 р. в Данії, в інших європейських країнах – протягом 1820-30-х років, а широке розповсюдження отримали в останній чверті XIX ст.

В Америці значну роль у справі заснування патронажних товариств відігравало духовенство. Достатньо активно виявилась також тюремна адміністрація та представники держави (пробаційні офіцери), які працювали на оплачуваній основі, або добровільно після затвердження суддею.

Однак найбільш суттєвою для справи патронату стала приватна та громадська ініціатива. Яскравим прикладом останньої була діяльність Мод Бут (у дівочстві Чарльсворс, 1865-1948) у штаті Нью-Йорк. Вона народилася та виросла в Англії. Завдяки своїм батькам Мод почала цікавитися питаннями соціального добробуту та послуг. У 1882 р. вона вступила до Армії Порятунку, у 1886 р. вийшла заміж за Балінгтона Бута, сина генерала Уільяма Бута, засновника «Армії».

Разом із чоловіком Мод переїхала до Америки, де подружжя розпочало реорганізацію «Армії Порятунку». У 1896 р. за підтримки впливових політиків та релігійних діячів подружжя створило нову організацію «Християнські американські добровольці», яка невдовзі стала відомою як «Добровольці Америки». Паралельно Мод працювала над удосконаленням процедури умовно-

дострокового звільнення, багато уваги приділила питанням формування соціальних навичок та реадaptaції звільнених з метою попередження рецидиву злочину.

У 1903 р. вийшла в світ її книга «Що після в'язниці?», у якій висловлювалася наступна точка зору: товариства патронату повинні розпочинати свою діяльність з моменту перебування злочинця у тюрмі, а не після звільнення; вони мають допомагати звільненим не тільки матеріально, а й шляхом моральної підтримки та розвитку соціальної солідарності; особливо важливим є прибрати відчуження суспільства, і тільки на цьому ґрунті моральна підтримка дасть результати. М. Бут писала, що «ми завжди асоціюємо злочинця з його злочином, покаранням, тюрмою та оточуючим середовищем, ми хворобливо відвертаємося від нього і тому перебуваємо за межами тієї сфери, де можемо допомогти йому. Між тим, злочин був лише випадком в його житті; його тюремне ув'язнення є тільки фактом учорашнього дня» [19].

Ця теорія, з точки зору Бут, не була новою, однак важливо було зробити так, щоб вона перестала бути теорією, а втілилася в життя. Для цього Мод доклала чимало зусиль. Вона зосередила свою увагу на тюрмі Сінг-Сінг. У 1896 р. вона та п'ять ув'язнених чоловіків заснували Добровільну тюремну лігу. Той, що вступав до останньої, не підлягав жодним розпитуванням про своє минуле; йому достатньо було погодитися виконувати те, що було написано у свідоцтві, яке йому видавалося. Згідно з цим свідоцтвом член ліги давав обіцянку виконувати наступні правила: молитися кожного ранку і вночі; уважно читати «Щоденник» – книгу, спеціально написану для членів Ліги, яка включала кодекс моральних висловів, повчань та настановицьких розповідей; утримуватися від вживання брутальних слів; належно виконувати правила тюремної дисципліни; неухильно прагнути гарного життя і справ, підбадьорювати інших, намагаючись по можливості заохочувати їх до вступу у Лігу [20].

Через деякий час новому члену видавали білий прапорець з написом «Працюйте самі над власним порятунком», а також почала виходити спеціальна газета, яку видавала Ліга (спочатку вона мала назву «Газета Волонтерів», пізніше – «Зірка Надії»). Мод розглядала ув'язнених як дітей, а вони називали її «матінкою», «маленькою мамою». Бут писала, що «за сучасного ладу справжнє покарання ув'язненого починається з того моменту, коли він отримує ту свободу, про яку він стільки мріяв в ув'язненні» [21]. Тому для полегшення перших кроків перебування звільнених на волі засновувалися так звані будинки надії (Hope Homes). Після знаходження роботи патронований не переривав зв'язків з рештою, а періодично відвідував збори-бесіди, організовані Лігою. У 1903 р. ця спілка нараховувала 15 000, а у 1923 р. – більше 100 000 членів [22].

Цінний досвід у напрямку створення патронажних товариств виробила Швейцарія. У 1839 р. почало існувати Сен-Галленське товариство, яке брало під примусовий патронат усіх без винятку звільнених. Його діяльність дала суттєві позитивні результати: у 1865 р. воно нараховувало 1 005 членів (проти 36 на початку існування), під його опікою перебувало 774 звільнених, а рецидив злочинів в кантоні складав 11 на 100 [23]. У 1865 р. виникло Цюріхське патронажне товариство, яке піклувалося про молодих злочинців; однак воно допомагало не всім без виключення звільненим, як Сен-Галленське, а лише тим, хто дійсно бажав стати на шлях виправлення.

До складу товариства входили зокрема начальник тюрми та тюремний священик. Перший мав за шість місяців до звільнення повідомити товариству усі дані про того, кого звільняли: вік, особливості поведінки, обставини злочину, стан та плани злочинця, що дозволяло спланувати діяльність належним чином. З 1839 р. існувало «дамське піклувальне товариство», засноване англійкою Єлизаветою Фрі для осіб жіночої статі. Члени останнього відвідували ув'язнених жінок, навчали їх, давали поради, вчили правослужняній поведінці на власному прикладі. Звільнені жінки отримували тимчасову роботу й помешкання: вони або розміщувалися до якоїсь сім'ї у якості обслуги, або потрапляли до будинку ремісника, з яким укладався договір. У 1855 р. виникло Люцернське піклувальне товариство про звільнених, у 1858 р. – товариство в кантоні Тургау, у 1860 р. – в Ааргау, у 1874 р. – в Апенцелі, Берні та інших кантонах [24].

У Німеччині найбільш відомими були Дюссельдорфське та Берлінське тюремні товариства (виникли відповідно у 1826 р. та 1828 р.). Допомога надавалася лише тим, хто хотів працювати й виправитися. Інших передавали під нагляд поліції, а тих, хто не міг працювати через фізичну неспроможність – до відання піклування про бідних. Дюссельдорфське товариство мало притулок для звільнених. Останні могли жити там різну кількість часу, але якщо особа не хотіла виправитися, – не більше 6 місяців [25]. Якщо мешканець притулку добре себе показав, то його рекомендували на якусь посаду, причому у день виходу з притулку для нього влаштовували невелике свято. Товариство користувалося значною підтримкою духовенства. Тюремні священики мали повідомляти парафіяльним пасторам прізвища звільнених, які після виходу з в'язниці планували жити у їхній парафії. Пастори відвідували цих звільнених та їх сім'ї, сприяючи їх моральному виправленню. У 1903 р. була створена Центральна спілка німецьких товариств патронату, до складу якої входило більше 400 товариств [26].

В Лондоні перші товариства з'явилися у 1802, 1816 та 1856 рр. Останнє під назвою «Реформаційна та захисна спілка в Лондоні» було засноване під покровительством принца Уельського, мало свій друкований орган. Кількість

товариств швидко зростає на початку ХХ ст. В Англії, Шотландії та Ірландії у 1906 р. нараховувалося відповідно 68, 6 та 12 товариств [27], у 1905 р. від англійських товариств отримали допомогу 52685 осіб [28]. За даними Г.В. Демченка, на час написання його роботи (ймовірно 1919 р.) разом з відділеннями в Англії нараховувалося близько 700 товариств та організацій. З них близько 500 надавали допомогу малолітнім правопорушникам, 100 – дорослим чоловікам та 100 – жінкам [29].

Усі товариства умовно поділялися на чотири групи. До першої відносили товариства, які ставили перед собою широку соціальну мету, зокрема патрунування звільнених (наприклад, Армія Порятунку, Християнська Місія та ін.). Так, остання за 22 роки свого існування турбувалася про 340 тис. звільнених, 80 тис. з них були забезпечені інструментами, одягом, заняттями [30]. У 1898 р. Армія Порятунку надала допомогу 787 особам, причому у 255 випадках її втручання досягло мети, тобто 35 % осіб повністю перервали зв'язок зі злочинним минулим [31]. До другої групи належали організації, які засновувалися при окремих тюрмах (незалежні від уряду). Так, наприклад, достатньо ефективною була діяльність товариства патронату при невеличкій Бедфордській тюрмі. У 1898 р. з 529 звільнених послугами товариства скористалися 448 осіб [32]. У цілому допомогу від організації цієї групи отримали 9 % звільнених з місцевих тюрем, а також 79 % чоловіків та 31 % жінок, звільнених з каторжних тюрем [33].

Третю групу представляли патронажні товариства, затверджені урядом. Такому товариству видавали спеціальне свідоцтво; воно мало у зв'язку з цим певні обов'язки, зокрема, повинно було публікувати в газеті та подавати в Головне тюремне управління свій річний звіт; водночас користувалося певними привілеями, наприклад, мало право на урядові субсидії, могло розраховувати на допомогу з боку державних установ щодо влаштування патрунованих тощо. Одним з найбільш відомих у цій групі було Королівське товариство сприяння звільненим з тюрем. З моменту свого заснування у 1857 р. воно допомогло 23 657, протягом 1898 р. – 830 особам [34]. До четвертої групи належали незалежні від держави громадські організації.

Бажаючи потрапити під патронат мав одразу після виходу з в'язниці з'явитися до агентства товариства й передати секретареві усі свої гроші, зароблені у тюрмі, що доводило щире прагнення до законслухняного життя. Якщо патрунований порушував правила товариства, він передавався під нагляд поліції. Інспектори щоденно відвідували одного або кількох звільнених, які були влаштовані товариством на якісь посади, та надавали секретареві докладний звіт. Практикувалася також система закритого (колективного) патрунування. Так, у перші роки ХХ ст. в Англії

нараховувалося 85 притулків для звільнених чоловіків та 96 – для жінок [35].

У 1897 р. була заснована Британська тюремна асоціація, завданням якої було здійснювати вплив на громадську думку щодо боротьби зі злочинністю, викликати необхідні реформи в законодавстві, захищати інтереси тюремного персоналу, допомагати безпідставно обвинуваченим, сім'ям ув'язнених; надавати книги (брошури), звіти та іншу інформацію тим, хто цікавився питаннями патронату.

У Франції процес організації постпенітенціарної допомоги відбувався дещо інакше. Там довго не хотіли відкривати товариств, а ставлення до звільнених було переважно підозрілим та презирливим. У 1842 р., коли у палаті депутатів було представлено проект заснування опікунства про звільнених, більшість присутніх висловилися проти цього заходу, назвавши його «утопією великодушся». Однак окремі спроби допомогти колишнім злочинцям все ж існували. Так, працювало піклувальне товариство для неповнолітніх злочинців Сінського департаменту. Здійснювали також спроби організувати патронати для дорослих, переважно жінок. Лише у 1869 р. пастор Робен, член генерального французького тюремного товариства, заснував спілку піклування про звільнених з місць позбавлення волі дорослих злочинців протестантського віросповідання разом із будинком працелюбства для патронованих.

Великий внесок у справу виникнення товариств зробив Ламарк, який розробив проект генерального патронажного товариства Франції, знайомив громадськість з користю, яку приносять своїм державам закордонні товариства. Декретом від 4 листопада 1875 р. Національні збори легалізували існування Генерального товариства піклування про звільнених з місць позбавлення волі Франції, яке очолив Ш. Люк. Це товариство видавало журнал «Пенітенціарний огляд». До 1878 р. воно надало підтримку близько 700 звільненим та викликало відкриття провінційних попечительств в усіх кінцях Франції [36]. У 1908 р. під його покровительством перебувало більше 3 000 осіб та 78 достроково звільнених. Серед опікуваних рецидивна злочинність становила не більше 15 % [37].

У 1894 р. у Парижі було засноване Центральне бюро товариств патронату. Воно підтримувало існуючі товариства (у 1906 р. – 103) та з 1895 р. видавало «Бюлетень спілки товариств патронату Франції» [38]. Система закритої опіки практикувалася переважно по відношенню до жінок. Особливе значення мав притулок при тюрмі Сен-Лазар, побудований по системі малих будинків, у якому в 1906 р. перебувало 143 жінки, а також сховище в Бордо, яке протягом 1906 р. надало притулок 484 особам [39]. Таким чином, Франція, яка спочатку відставала у цій справі, за кілька років успішно наздогнала інші країни.

У Бельгії товариства патронату з кінця 1889 р. були об'єднані в спілку. Вона мала в Брюсселі

центральне бюро, що здійснювало контроль за окремими товариствами, які входили до спілки. Бюро співпрацювало з Королівською комісією у справах патронату, яка була заснована у 1894 р. Завдяки цьому співробітництву теоретична розробка питань супроводу звільнених досягла такого рівня, що Бельгія стала місцем засідань міжнародних конгресів патронату. У 1907 р. кількість патронажних товариств дорівнювала 29 [40].

Щодо Російської імперії, то безпосередньо патронажні товариства почали виникати у другій половині XIX ст. (до цього існували організації, які піклувалися про тюрми). У 1875 р. Санкт-Петербурзький комітет товариства піклування про тюрми заснував «Сховище для звільнених з місць ув'язнення з особливим відділенням для неповнолітніх». Звільнені протягом чотирьох місяців користувалися приміщенням, одягом, їжею, неповнолітні отримували шкільне навчання; начальник «сховища» підшукував роботу, сприяв поверненню на батьківщину тощо. У 1878 р. з'явилося Кишинівське товариство допомоги особам, звільненим від тюремного ув'язнення, у тому ж році – Санкт-Петербурзьке товариство сприяння неповнолітнім, звільненим з місць позбавлення волі. Характер патронажних мали також два товариства в Москві та по одному в Одесі (Товариство покровительства тим, хто відбув покарання, та безпритульним, засноване у 1887 р.), Пермі (1896 р.), Ярославлі (1895 р.). Як бачимо, кількість таких установ була незначною.

Появу нових організацій прискорили наступні події. У 1899 р. між Міністерством юстиції та Попечительством про будинки працелюбства була укладена угода, що особи, які вийшли з тюрми та мають спеціальне свідоцтво про задовільну поведінку від тюремного начальства, можуть вступати до будинків працелюбства. Діти арештантів на час відбуття покарання могли потрапити до Ольгінських притулків, які перебували у віданні Попечительства. 10-12 червня 1900 р. було видано закон про обмеження висилки до Сибіру та її заміну відправленням засуджених до виправних арештантських відділків, який викликав швидке збільшення патронажних товариств: протягом наступного п'ятиріччя їх кількість збільшилася майже вдвічі [41]. Потім їх розвиток дещо загальмувався через революційні події. У 1909 р. було видано закон про умовне дострокове звільнення, і протягом наступних двох років було засновано більше 100 нових патронажних товариств [42].

Цьому сприяло також видання затвердженого міністром юстиції 10 вересня 1908 р. Нормального статуту товариств покровительства особам, які звільняються з місць позбавлення волі (патронату). Якщо на 1 січня 1907 р. в Російській імперії було 13 товариств патронажного типу [43], то на початку 1913 р. їх нараховувалося вже 155, у їхніх закладах перебувало 872 особи. Протягом 1912 р. допомога необхідними речами та одягом була надана 1237 особам на суму 5 771 руб., зокрема,

сприяння щодо харчування, пошуку житла й заробітку надано 1067 особам, з них влаштовано на роботу 70, найнято квартири або кімнати для 318; відіслано на батьківщину 131 особу, розміщено до будинків працелюбства 15, сховищ – 130; безкоштовні обіди отримали 100 осіб, юридична допомога надана 191 особі. 299, дітей прийнято в притулки [44].

На виникнення й розвиток товариств допомоги звільненим суттєво вплинули національні та міжнародні з'їзди та конгреси представників патронажних товариств. Перший національний з'їзд відбувся у 1845 р. в Північно-Американських Сполучених штатах. У 1890, 1894, 1898, 1905 та 1911 рр. відбулися міжнародні конгреси [45].

У той час точилися суперечки між прибічниками державного та громадського патронату. Перші вважали, що справа реабілітації злочинців надто складна, щоб віддати її до рук приватних осіб і установ. Інші дотримувалися думки, що завдання патронату не входять до компетенції держави, і в руках державних органів патронат зведеться до формально-бюрократичного поліцейського нагляду, тому держава має лише субсидювати приватні товариства. Врешті решт перемогла друга точка зору. Товариства патронату за кордоном користувалися значними урядовими субсидіями. В Англії ці субсидії призначалися головним тюремним управлінням в залежності від розмірів діяльності кожного товариства. У Франції розмір субсидій становив постійну величину: держава щорічно видавала товариствам 150 000 франків. У Німеччині сума субсидій визначалася центральними товариствами патронату, які розподіляли казенні гроші між місцевими товариствами. У Швейцарії на користь патронажних товариств відраховувалася певна сума з податку на продаж алкоголю.

У процесі практики напрацьовувалися цінні методи роботи, формувалася теорія постпенітенціарної діяльності. Були вироблено ряд принципів постпенітенціарного супроводу, зокрема вражалося, що занадто щедра матеріальна допомога у більшості випадків буде скоріше приманкою для пороку й лицемірства, ніж заохоченням до каяття. Навпаки, обмеження філантропічної діяльності виключно допомогою моральною легко може підірвати успіх всієї справи (тобто обох крайнощів слід уникати). Доводилася необхідність і важливість діяльності спеціальних комісіонерів, агентів, які б ретельно вивчали особу звільненого, збирали відомості з різних джерел, які були б ґрунтов-

нішими, ніж ті, що містилися в особовій справі у тюрмі. Обґрунтовувалися необхідність роботи з сім'єю злочинця з метою перетворення її на суб'єкт допомоги, принцип наступності (починати працювати з клієнтом слід ще під час його перебування у в'язниці) та таке інше.

Таким чином, можемо зробити наступні узагальнення. Патронажна активність по відношенню до звільнених з в'язниць почала виявлятися у кінці XVIII ст. в Америці й Данії, протягом 1820-1830-х років – в деяких країнах Європи. Масово ж товариства патронату звільнених почали виникати в останній третині XIX ст. Кожна країна мала свої особливості в організації зазначеної діяльності, однак завдяки обміну досвідом на міжнародних конгресах основні напрямки роботи в цілому збігалися. Починали супроводжувати колишнього злочинця ще під час його перебування у тюрмі, після виходу з в'язниці йому допомагали одна або кілька осіб з числа членів патронажного товариства.

Постпенітенціарний супровід міг бути «відкритого» (звільнена особа мешкала в суспільстві) або «закритого» (особа користувалася послугами притулку тощо) типів, мати примусовий або добровільний характер. До даної діяльності залучалися представники тюремної адміністрації, священики (тюремні, місцеві), громадські діячі, фахівці (особливо юристи), сім'я. Достатньо активно відстоювався принцип невтручання в методи патронажної діяльності з боку держави, яка мала здійснювати лише її матеріальну підтримку, хоча співпраця з державними структурами давала значні позитивні результати, особливо в напрямку напрацювання теорії (як, наприклад, у Бельгії). Налагоджувався зв'язок між патронажними товариствами та іншими структурами-суб'єктами допомоги (наприклад, з Попечительством про будинки працелюбства в Російській імперії), благодійними закладами загального типу (богадільнями тощо). Принципи діагностичного підходу, наступності та інші, обґрунтовані тоді, широко застосовуються в наш час. Проблеми, порушені в даній статті, є дуже важливими, малорозробленими, тому потребують подальшого ретельного дослідження. Слід зокрема, більш детально висвітлити діяльність окремих лідерів патронажного руху, зупинитися на специфіці даного процесу в різних країнах, розглянути особливості роботи з неповнолітніми злочинцями тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Люблинский П.И. На смену старого права / П.И. Люблинский. – Петроград, 1915. – 440 с.
2. Фельдштейн Г.С. Патронат. Его необходимость и принципы организации / Г.С. Фельдштейн. – Спб.: Сенатская типография, 1900. – 56 с.
3. Дриль Д.А. Наши исправительно-воспитательные заведения и вопросы исправительного воспитания / Д.А. Дриль // Журнал министерства юстиции. – 1898. – № 9. – С. 101-149.
4. Лучинский Н.Ф. Правила патроната над тюремными выпущенниками / Н.Ф. Лучинский. – Спб., 1912. – 43 с.
5. Гогель С.К. Вопросы уголовного права, процесса и тюремного ведения: Собрание исследований / С.К. Гогель. – Спб.: Тип. т-ва «Обществ. польза», 1906. – С. 609-633.

6. Фойницкий И. Патронат в России и за границей / И. Фойницкий // Вестник Европы. – 1878. – Февраль. – С. 640-671.
7. Демченко Г.В. Общества патроната – их возникновение и распространение, устройство и деятельность / Г.В. Демченко. – Б.М.: Б.и. [1919], 23, 19 с.
8. Соціальна адаптація осіб, звільнених від покарання: проблеми та шляхи вирішення / О.В. Беца. – К.: «Сфера», 2003. – 114 с.
9. Лагодіна Д.С. Історичний досвід допомоги людям, звільненим з місць позбавлення волі / Д.С. Лагодна // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 97. Вип. 84. Педагогічні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – С. 69-72.
10. Павлова И.П. Тюрьма и благотворительность в Российской империи второй половины XIX – начала XX вв. / И.П. Павлова // *Благотворительность в России. Исторические и социально-экономические исследования*. – СПб.: «Лики России», 2003. – С. 22-40.
11. Власов П.В. Благотворительность и милосердие в России / П.В. Власов. – М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2001. – 443 с.
12. Шпак В. Реабілітаційна діяльність зарубіжних і вітчизняних виправно-виховних закладів у XIX – на початку XX ст. / В. Шпак. – Полтава, 2005. – 129 с.
13. Мишина Е.В. Патронат над несовершеннолетними в дореволюционной России / Е.В. Мишина // История государства и права. – 2002. – № 1. – С. 10-14.
14. Селянина В.В. Исторические аспекты социального патроната несовершеннолетних правонарушителей в России / В.В. Селянина. – [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://juvenjust.org/txt/index.php/t280.html>.
15. Фойницкий И. Вказ. праця. – С. 642.
16. Люблинский П.И. Вказ. праця. – С. 299.
17. Фельдштейн Г.С. Вказ. праця. – С. 3.
18. Демченко Г.В. Вказ. праця. – С. 2.
19. Люблинский П.И. Вказ. праця. – С. 302.
20. Там само. – С. 303.
21. Там само.
22. Там само. – С. 304.
23. Фойницкий И. Вказ. праця. – С. 646.
24. Там само. – С. 649.
25. Там само. – С. 651.
26. Люблинский П.И. Вказ. праця. – С. 348.
27. Там само. – С. 331.
28. Там само. – С. 337.
29. Демченко Г.В. Вказ. праця. – С. 4.
30. Фельдштейн Г.С. Вказ. праця. – С. 28.
31. Там само. – С. 29.
32. Там само.
33. Там само.
34. Люблинский П.И. Вказ. праця. – С. 332.
35. Там само. – С. 309.
36. Фойницкий И. Вказ. праця. – С. 662.
37. Там само. – С. 644.
38. Люблинский П.И. Вказ. праця. – С. 342.
39. Там само. – С. 309.
40. Там само. – С. 346.
41. Лучинский Н.Ф. Вказ. праця. – С. V
42. Там само. – С. VI.
43. Люблинский П.И. Вказ. праця. – С. 306.
44. Там само. – С. 308.
45. Там само. – С. 356.

Рецензенти: д.пед.н., проф. М.М. Букач,
д.і.н., проф. П.М. Тригуб

© Стремєцька В.О., 2009

Стаття надійшла до редколегії 30.11.2009 р.